

't Inschrien

2023 / 1

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is het kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Jan Hinke, Theo Leoné (hoofdredacteur) en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:

Geert Bekkering, Willem Bulter, Annette Evertzen, Jan Hinke, Theo Leoné, Marcel Mentink, Frits van Riel, Riet Strijker en Patrick Welman

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Patrick Welman, voorzitter
Willem Wondergem, penningmeester / vicevoorzitter
Evert Ulrich, secretaris
Adrie Hemmink, bestuurslid
Riet Strijker, bestuurslid
Caroline Willems, bestuurslid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Rabo rek.nr: NL41 RABO 0129 5763 79

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl

Het abonnement is bij lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost per lid € 30,00, met partner € 35,00, jeugdleden tot 21 jaar € 15,00. Losse nummers zijn voor € 5,00 verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 11 april 2023 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Wrange primeurs voor Enschedese makelaar Harry Slager Willem Bulter	3
Marketing-man Harry Slager Willem Bulter	8
In de collectie van de Oudheidkamer Gravures van familieleden Bentinck Frits van Riel	10
Portretten van Wolter ten Cate Annette Evertzen	14
Willem Hendrik Dingeldein (1894-1953) Een bescheiden veelweter Jan Hinke en Geert Bekkering	16
Terug in de voetsporen van Stephan Metternich Theo Leoné	22
Aanvullingen / correcties Inschrien 2022-4 René Vosseveld / Theo Leoné	24
Bron van inspiratie Patrick Welman, voorzitter Oudheidkamer Twente	25
	
Nieuw in de boekenkast Marcel Mentink	26

*Bijschrift afbeelding voorpagina:
Pluimgraaf Dingeldein*

Wrange primeurs voor Enschedese makelaar Harry Slager

Willem Bulter

.....

De Enschedese makelaar Harry Slager beleefde in de Tweede Wereldoorlog een tweetal primeurs waar hij absoluut niet om gevraagd had: hij was de eerste jood uit Enschede die werd opgepakt (1 februari 1941) en hij was de eerste jood uit Enschede die in een gaskamer zijn leven verloor (13 augustus 1941).

Dit laatste feit is ontdekt door Wally de Lang, een Amsterdamse historica die een boek heeft geschreven over de eerste razzia's op joden in ons land, die van 22 en 23 februari 1941 in Amsterdam. Daarbij werden 388 joodse mannen opgepakt die na een kort verblijf in kamp Schoorl naar kamp Buchenwald werden overgebracht.

Een maand later," schrijft De Lang in haar boek[1], "zou een andere Joodse Nederlander aan de februarigroep in Buchenwald worden toegevoegd: Abraham Slager (roepnaam: Harry) uit Enschede, geboren in 1896. Zijn naam stond al vanaf 8 september 1939 op een lijst van de Duitse veiligheidsdienst, omdat hij in het openbaar *Deutschfeindliche* uitlatingen had gedaan."

Begin 1941 werd de ergernis over zijn zelfbewuste optreden als joodse makelaar zo groot, dat hij werd opgepakt. Dat was op 1 februari 1941. Na zijn arrestatie werd hij opgesloten in het politiebureau aan de Haaksbergerstraat. "Waarschijnlijk wisten ze na tweeënhalve maand niet wat ze nog langer met hem aan moesten en leek Buchenwald een gepaste vervolgstaf. Op 17 april 1941 arriveerde Harry Slager in het kamp."

Wie was Harry Slager?

"Abraham Slager was de middelste zoon in het gezin van Gerson Slager en Betta Spits. Hij had een oudere broer, Felix, en een jongere, Jochem. Zijn vader was aanvankelijk vetmelter en droeg om die reden de bijnaam de vetjood. Later verdiende hij zijn geld als schilder. Het gezin Slager leefde volgens de joodse godsdienstige voorschriften.

Na de lagere school moest Harry, evenals zijn broers, meteen aan het werk om een bijdrage te leveren aan het gezinsinkomen. Hij werkte zich op tot handelsreiziger. Wat hij aan de man bracht, is niet bekend. In 1924 trouwde hij met zijn nicht Sophia Jacobs, dochter van veehandelaar Hertog Jacobs en Trijntje Spits uit Borne. Sophia was naaister van beroep. Het echtpaar kreeg twee zoons: Gerson (Johnny) en Hertog (Hugo). In 1934 overleed zijn vrouw en bleef Harry achter met twee jongens van zes en tien jaar. Een jaar later hertrouwde hij met zijn uit Duitsland gevluchte huishoudster Hilde Fanny Seligmann, die hem in 1936 een derde zoon schonk, Max."

Abraham Slager, roepnaam Harry

Letterraadsel

der N.V. PAASCHBROODFABRIEK

HOLLANDIA

Het geheel bestaat uit 77 letters, die een zin vormen. De eerste 200 (twee honderd) goede inzenders krijgen ter kennismaking met ons fabrikaat, een reclamepakket van 3 pond Matzes in diverse soorten, in Januari toegezonden. Oplossingen moeten vóór 1 Januari gezonden worden aan: het Makelaarskantoor HARRY SLAGER, Enschedé.

Samenstelling:

1, 2, 3, 4: zeer goed.
 5, 6: maat.
 7, 8, 9, 10, 11: vandaag.
 12, 13: pers. voorn.w.
 14, 15, 16: ligt voor de deur.
 17, 18, 19: getal.
 20, 21: insect.
 22, 23: lidwoord.
 24, 25: Naaml. Venn. (afk.)
 26, 27: familielid.
 28, 29, 30, 31: verbrande turf

32, 33, 34, 35, 36: dagelijksch voedsel.
 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43: industriegebouw.
 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50: land in Europa.
 51, 52: geluid van den ezel.
 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60: stad in Overijssel.
 61, 62, 63, 64, 65: niet oud.
 66, 67, 68, 69, 70, 71: vindt men in iedere stad.
 72, 73, 74, 75, 76, 77: dozijn.

4948

Advertentie Hollandia

Zakelijk ging het Harry voor de wind. Hij startte in 1924 een assurantie kantoor en in 1925 een woningbureau, waarna hij grootschalig begon te adverteren in de *Tubantia*. Na zijn beëdiging als makelaar verhuisde hij begin dertiger jaren met zijn kantoor naar een mooie locatie aan de Kalandersstraat 21, de tegenwoordige McDonalds. Zelf betrok hij met zijn gezin een kapitaal pand aan de Haaksbergerstraat[2] tegenover de fabriek van Scholten.

Matzefabriek Hollandia

In 1933 bemiddelde hij als makelaar bij de vestiging van de *Paaschbroodfabriek Hollandia*. Hij vond een strategisch gelegen fabrieksgebouw

voor deze 'joodse' onderneming aan de Nieuwstraat, een paar straten bij de grote Enschedese synagoge vandaan.

De oprichters waren Ernst Marcus uit Burgsteinfurt en Herman Woudstra uit Enschede. Woudstra dreef indertijd een bakkerij aan de Kalandersstraat [3], waar hij matzes van Paaschbroodfabriek De Haan uit Amsterdam verkocht. Als hij grotere bestellingen kreeg, nam hij die af van de *grösste Mazzenfabrik Europas* [4], die van Ernst Marcus in Burgsteinfurt, een *Mazzenbacker* met wie hij in de loop der jaren een vriendschappelijke relatie had opgebouwd. Vanaf het moment dat de nazi's aan de macht kwamen – januari 1933 – voelde Ernst Marcus zich in Duitsland niet meer veilig en zocht hij

naar mogelijkheden om zijn kapitaal en familie naar het buitenland over te brengen. Zo kwam hij op het idee om in Enschede een nieuwe matzefabriek op te richten, waarin hij zou investeren met zijn kapitaal en kennis. Toen Marcus het eens was geworden met Woudstra, vroeg hij zijn nieuwe compagnon om in ons land voor hem een conto te openen. Daarna smokkelde hij een groot bedrag in contanten de grens over en stortte dat hier op zijn nieuwe conto. Al in december 1933 was de feestelijke opening van het gerenoveerde fabrieksgebouw. Het hart daarvan was een grote gietijzeren deegpers uit 1924 die Ernst uit Duitsland had laten aanvoeren. Vier jaar later, in 1937, vluchtte de familie Marcus vanuit Burgsteinfurt naar het westen van ons land.

De Duitse bezetter is er in WO2 nooit achter gekomen dat Paaschbroodfabriek Hollandia in Enschede voor een groot deel draaide op Duits kapitaal van de familie Marcus, want Ernst was wel zo slim geweest om zijn naam buiten de boeken te houden. Je moet het de nazi's immers niet te gemakkelijk maken je te betrappen op de illegale export van deviezen, zeker niet als je een jood bent.

Het heeft er alle schijn van dat makelaar Slager bij de zakelijke samenwerking tussen Marcus en Woudstra een belangrijke rol heeft gespeeld. [5]

Explicateur

“Naast zijn werk was Harry in Enschede actief in het verenigingsleven. Hij was lid van de Joodsche Enschedesche Sociëteit, van de gezelligheidsvereniging ‘Tot ons plezier’ en van de Joodse Enschedese Sportvereniging (JES).[6] Ook trad hij in de bioscopen op als explicateur, iemand die de beelden van ‘stomme’ films voorzag van commentaar en geluidseffecten. Het leverde hem de bijnaam Harry Suchard op, indertijd een bekende Franse komiek.” Toen in een van de oudste films over de Titanic het schip in de golven verdween, riep Harry: “Plons, plons”.[7] Als hij de schouwburg bezocht, liet hij in de pauze zijn naam omroepen: “Telefoon voor Harry Slager! Telefoon voor Harry Slager!” Tot grote hilariteit van het publiek.[8] Slager trok zich sterk het lot aan van de joodse vluchtelingen uit Duitsland die in het oosten van ons land een veilig heenkomen zochten. Zijn

tweede vrouw was zo'n vluchteling. Hij was dan ook fel anti-Duits en stak zijn opvattingen niet onder stoelen of banken – soms schreef hij zelfs anti-Duitse leuzen op schuttingen. Dit was de reden dat hij in september 1939 door de Duitse overheid werd beticht van een *Deutschfeindliche*

**Zijn geheele bezit,
waarop hij zoo
trotsch was, ging
verloren.....**

**EN TOCH was de eigenaar
niet wanhopig!**

**Maar dat was ook begrijpelijk,
want hij was tegen
brandschade verzekerd bij:**

Harry Slager

**Juist in deze tijd hebt ook
U belang bij een coulante
en vlotte schade-afwikkeling.**

Telef. 4800 - ENSCHEDE.

Zijn geheele bezit ging verloren. (Tubantia, 1941)

Hetze tegen hun land en hem de toegang tot Duitsland werd ontzegd.

Tijdens Slagers verblijf in het politiebureau in 1941 vond daar een ongewone gebeurtenis

plaats. Drie dagen na zijn gevangenneming werd zoon Hugo dertien jaar, en dat betekent: meerderjarig voor de joodse wet oftewel *bar mitswa*. Zijn familie vroeg aan de politie-commissaris of Harry dit feestelijke ritueel mocht bijwonen, maar nee: hij mocht het politiebureau onder geen beding uit, zelfs niet nadat burens en vrienden zich in zijn plaats als gijzelaar hadden aangeboden. De rabbijn kwam daarom naar het politiebureau en hield daar de *bar mitswa*-viering. Hugo zelf zal daarbij ook aanwezig zijn geweest.[9]

Alfabetische volgorde

Op 22 mei werd Harry Slager tezamen met de uitgedunde groep Amsterdamse joden [10] naar Mauthausen vervoerd, waar ze allen zouden worden vermoord. Bij haar studie van de *Dodenboeken* van Mauthausen deed historica De Lang een macabere ontdekking. Als je de aantallen slachtoffers binnen deze groep over het

Bus Tötungsanstalt Hartheim. Foto Niedernh

jaar 1941 bekeek, sprong de maand september er extreem uit. In die maand vielen er 190 slachtoffers, iets meer dan de helft van het totaal. Toen ze de namen van deze slachtoffers nader bekeek, viel haar nog iets op: in de eerste week van september stierven deze slachtoffers niet willekeurig aan allerlei ziektes, maar op alfabetische volgorde.

In hun poging om de onnatuurlijke sterfgevallen in Mauthausen te maskeren als natuurlijke, noteerden de administrateurs van het kamp achter de naam van een slachtoffer een *fictieve* medische doodsoorzaak, bijvoorbeeld *Lungenzündung* of *Harnvergiftung* of *Gehirnschlag*. Maar als je in je administratie tientallen mannen

op één dag ook in alfabetische volgorde laat sterven, vraagt de lezer-van-nu, gewapend met de-kennis-van nu, zich meteen af: wordt hier een massamoord verbloedemd? Het antwoord is: ja.

Wally de Lang achterhaalde in de Arolson Archives [11] de oorzaak van de tientallen doden per dag die in de eerste week van

Slot Hartheim

september vielen. Vlak bij Mauthausen ligt het kasteel Hartheim waar in de eerste jaren van de oorlog een 'euthanasie'-programma liep voor gehandicapten in het Derde Rijk.

Halverwege 1941 maakte Hitler een einde aan deze praktijk, omdat de christenen in zijn land zich ertegen keerden. Op het moment dat zijn verbod afkwam waren er juist bussen met gevangenen uit Mauthausen naar Hartheim onderweg. Deze gevangenen was wijsgemaakt dat ze onderweg waren naar *Sanatorium Dachau* om aan te sterken. In werkelijkheid werden ze naar Hartheim gebracht om daar te worden vergast en gecremeerd in het kader van het geheime programma *Aktion 14F13*. [12] Volgens de reconstructie van De Lang is makelaar Abraham Slager op 13 augustus omgebracht in de gaskamer van dit sprookjesachtige slot Hartheim. Daarna is in de *Dodenboeken* zijn zogenaamde overlijden aan *Laryngitis diphtherica* geregistreerd op 6 september, dit om latere vorsers te misleiden (tevergeefs). De Lang is voorzichtig in het trekken van conclusies. Ze schrijft dat de 190 slachtoffers die volgens de *Dodenboeken* in september vielen, *vermoedelijk* allemaal op 11, 12, 13 en 14 augustus in Hartheim zijn vergast. De bewijzen

Paaschbroodfabriek Hollandia, na de oorlog

die ze daarvoor aandraagt laten echter zo weinig ruimte voor twijfel, dat we het woordje ‘vermoedelijk’ gerust kunnen weglaten.

En zo kon het gebeuren dat makelaar Harry Slager uit Enschede bij de eerste honderden Europese joden hoorde die door vergassing om het leven werden gebracht, bij wijze van experiment. Want de industriële fase van de vergassing begint pas een jaar later, in 1942, in kampen als Sobibor en Auschwitz.

Epiloog

Hoe verging het de overige leden van de familie Slager in de oorlog? Harry's ouders, Gerson en Betta, werden in Sobibor omgebracht, evenals zijn oudste broer Felix. Broer Jochem was de enige van het ouderlijk gezin die de oorlog overleefde.

Harry's tweede echtgenote Hilde dook onder in de gereformeerde pastorie van Sleen en overleefde de oorlog. Ook Harry's twee oudste zoons, Johnny en Hugo, kwamen de oorlog op onderduikadressen door. Kleine Max werd op een ander onderduikadres verraden en in september 1944 in Auschwitz vermoord, zeven jaar oud.

I Enkele citaten in het begin van het artikel zijn onder toestemming van de auteur overgenomen uit een tweetal bronnen:

(a) De Lang, Wally (2021). *De razzia's van 22 en 23 februari 1941 in Amsterdam. Het lot van 389 joodse mannen*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact. Pag. 182/3.

(b) De Lang, Wally (2021). *Abraham Slager*. Deze korte biografie is te vinden op de website van het Stadsarchief van de gemeente Amsterdam, gewijd aan het thema: *Razzia*.

Een belangrijke bron waaruit De Lang putte voor haar publikaties is: Dominicus, H.E. (1999). *Mauthausen, een Gedenkboek*. Een uitgave van de Stichting Vriendenkring Mauthausen.

- 2 Slager woonde op Haaksbergerstraat 94, tegenover het fabriekskomplex van Scholten. Het was een sjeke stadswoning van drie verdiepingen met een gebroken kap en een fraai bewerkte houten daklijst.
- 3 De bakkerij van Woudstra lag ongeveer op de plek van de huidige Klanderij.
- 4 Feld, Willy (2004). *Die Juden in der Geschichte der ehemaligen Stadt Burgsteinfurt, Teil 2*. Münster: LIT Verlag.
- 5 Herman Woudstra overleefde de oorlog († 1952 te Enschede). Zijn zoon David, bedrijfsleider van Hollandia, werd eind juli 1942 in zijn kantoor opgepakt en kwam om in Mauthausen. Ernst Marcus was al in 1938 naar Schotland gevlucht en overleefde de oorlog.
- 6 In Enschede had je voor de oorlog twee joodse sportverenigingen: Tot ons Plezier (TOP) voor de hogere middenklasse en de Joodse Enschedese Sportvereniging (JES) voor het gewone volk. Zie: Demant, F.A. (2015). *Verre burenen: Samenleven in de schaduw van de Holocaust* (p. 73).
- 7 Van Heek, W.F (2022). *Meer as 'n plezeerig leav'n*.
- 8 Info: Bert Woudstra, Enschede.
- 9 De bronnen vermelden alleen de rabbi, maar bar mitswa zonder de jongen in kwestie lijkt me onmogelijk. Of heeft de rabbi aan de vader *verslag gedaan* van de bar miswa-viering?
- 10 Onder deze groep Amsterdamse joden vielen in Buchenwald in drie maand tijd zevenenvertig dodelijke slachtoffers.
- 11 *Arolson Archives* in Bad Arolson bij Kassel is het centrale archief van alle documenten uit de concentratiekampen van de nazi's. Sinds een paar jaar is er een website waarop je digitaal kunt zoeken naar individuele slachtoffers van de jodenvervolging: arolson-archives.org
- 12 Het kan ook zijn dat de vergassing onderweg al plaats vond in een speciaal ingerichte bus, die in feite een rijdende gaskamer was. Daarna hoefden de slachtoffers in Hartheim alleen nog maar uitgeladen en gecremeerd te worden.

Marketing-man Harry Slager

Willem Bulter

Harry Slager was een ondernemer met een Amerikaanse flair en succes. In de twintiger jaren begon hij in Enschede aan de Soendastraat met een klein verzekeringskantoor dat hij in enkele jaren tijd uitbouwde tot een bloeiend makelaars- en assurantiebedrijf. In 1933 was de locatie te krap geworden en verhuisde hij met zijn personeel naar de veel drukker Kalanderstraat. Het was de tijd waarin makelaars en verzekeraars hun klanten bereikten via de krant. In de dertiger jaren publiceerde Slager een dikke duizend advertenties in de Enschedese editie van de Tubantia, met een piek van honderdvijftig stuks in 1934.

De Tubantia-lezer van toen kwam dus om de haverklap de naam Harry Slager tegen. Dan slijt een naam wel in. Harry Slager werd in Enschede een ‘brand’. Let ook op het gebruik van de voornaam. Zakenlieden die hun voornaam gebruikten in de marketing: dat was iets nieuws.

Harry bedacht nog andere trucs om zijn naam in te prenten. Kleine, repeterende advertenties met de simpele tekst: “Uw makelaar is Harry Slager”. Of korte rijmpjes in wisselende kolommen op één pagina: “Laat Harry Slager uw assurantiën verzorgen. Niemand kan U beter waarborgen.” En in een andere kolom: “Voor het verhuren van Uw huizen, aan goede huurders althans, heeft U bij Woningbureau Harry Slager de beste kans.”

Advertentie Algemeen Handelsblad, 18 januari 1941: “Joodsche Brood- en Banketbakkerij te koop”

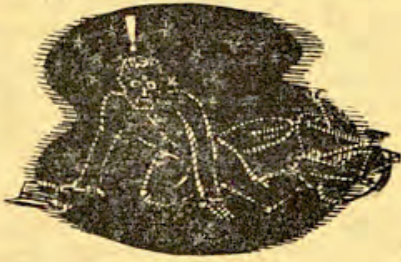
Slager haakte in zijn teksten soms ook in op de actualiteit, in tijden van oorlog een hachelijke bezigheid: de vijand leest immers mee. Op 11 februari 1941, tien dagen nadat hij is opgepakt door de Duitsers, verschijnt er een advertentie van zijn kantoor met de tekening van een *brandend huis*. In de begeleidende tekst lezen we: “Juist in deze tijd hebt ook u belang bij een coulante en vlotte schade-afwikkeling”. “Juist in

deze tijd”, schrijft Slager. Zouden meelezende Duitsers vanwege die vier woorden kunnen denken dat Slager vindt dat zij, de Duitsers, schuld hebben aan die branden?

Veertien dagen na zijn arrestatie verschijnt er een vergelijkbare advertentie van zijn kantoor met de tekening van een fietser die ’s avonds van zijn fiets is gevallen. Een gevolg van de “verduistering”, zegt de begeleidende tekst. Die zorgt voor nog veel ernstiger ongelukken dan fietsongelukken, vervolgt de tekst. “Veel mensen beseffen dat zij **JUIST NU** een **ONGEVALLLENVERZEKERING** moeten sluiten bij **Harry Slager**.” [De tekstmarkeringen zijn overgenomen van Tubantia]. Veel tijdgenoten van Slager legden een verband tussen de hierboven genoemde advertenties en Slagers arrestatie, maar dat kan niet kloppen, want de advertenties verschenen na Slagers arrestatie.

Als Slager al de dupe is geworden van een specifieke advertentie, dan is daar een betere kandidaat voor. In het krantenarchief Delpher trof ik een advertentie van hem aan die op 18 januari 1941 in het Algemeen Handelsblad verscheen, een landelijk dagblad dat ver na de oorlog fuseerde met de NRC. “*Joodsche Brood- en Banketbakkerij te koop*” luidt de kop. Kandidaten moeten een kapitaal van 5000 gulden meebrengen om in aanmerking te komen. En onderaan lezen we: “Inl. verstrekt **Harry Slager Makelaarskantoor Enschede, telef. 4800**.”

STERRETJES IN DE DUISTERNIS

„De wielrijder werd met een lichte hersenschudding in het ziekenhuis opgenomen!”

Dan is hij er nog goed afgekomen, want er gebeuren dagelijks veel ernstiger ongelukken tengevolge van de verduistering.

Vele mensen gaat nu tijdens de duisternis echter een licht op! Zij beseffen dat zij **JUIST NU** een **ONGEVALLENVERZEKERING** moeten sluiten bij

Harry Slager

TEL.4800 - ENSCHEDE.

Over explosieve teksten gesproken: dit is er wel één. Begin 1941 lagen de draaiboeken voor de vervolging van de joden in Nederland al klaar. Onderdeel daarvan was de vernietiging van het joodse bedrijfsleven en kapitaal. En hier – in deze advertentie – doet een joodse zakenman net alsof de wereld nog normaal is, alsof joden nog gelijkwaardig zaken kunnen doen met ‘ariërs’. Bovendien staat het woord **Joodsch** vet in de titel. Ik stel me Seyss-Inquart voor die deze advertentie onder ogen krijgt en woedend uitroept: “Die Unverschämtheit!” Het tragische is: Slager wist niets van die draaiboeken. Of hij zich daardoor had laten weerhouden, is de vraag, want hij was een moedig man. De eerste razzia op Nederlandse joden volgde een maand later (Amsterdam, 22 en 23 februari 1941).

Slagers kantoormedewerkers zijn na zijn arrestatie nog acht maand doorgestaan met adverteren, zij het wel in een veel lagere frequentie. Al die maanden moeten ze gedacht of gehoopt hebben dat hij terug zou keren. De laatste twee advertenties zijn van 26 september en 4 oktober 1941, kleine advertenties waarin namens makelaar Harry Slager een woonhuis te huur wordt aangeboden. Het schrijnende alleen is, dat hij toen al niet meer leefde. Pas toen in de loop van oktober de eerste doodsberichten uit Mauthausen doorkwamen van de slachtoffers van de razzia in Enschede op 13/14 september, stokte de stroom. Slagers doodsbericht zal ook meegezonden zijn.

In de collectie van de Oudheidkamer Gravures van familieleden Bentinck

Frits van Riel

Het is alom bekend dat de Oudheidkamer Twente een zeer uitgebreide collectie bezit. Misschien minder bekend is dat een groot deel daarvan niets met Twente te maken heeft of dat de herkomst twijfelachtig is. Een volgend voorbeeld daarvan lijken de gravures van leden van de familie Bentinck, die zich bevinden in de collectie prenten.

Gravure van Hans Willem Bentinck, graaf van Portland

Op de website van de Oudheidkamer en op de gravure zelf staat dat het hier om Willem Bentinck, graaf van Portland, gaat. Die werd gemaakt door J. Houbraken (1698-1780) naar originele prent van Williams en schilderij van Sim. de Bois. Uitgegeven door Isaak Tirion.

Jacob Houbraken was een etser, tekenaar en graveur, die werd geboren in Dordrecht, maar verreweg het grootste deel van zijn leven in Amsterdam woonde en werkte. Hij vervaardigde bijna alleen maar portretten. In Engeland heeft geen graveur Williams bestaan. De enige graveurs, waarvan de namen een beetje in de buurt komen, waren William Sherwin (1645-1709), zoon van de gelijknamige predikant, en William Faithorne (1656-1710), zoon van de gelijknamige graveur. De eerstgenoemde maakte veel gravures van Engelse hovelingen en politici. De schilder Simon Dubois (1632-1708) werd geboren in Antwerpen en overleed in Londen. Hij woonde en werkte in Rotterdam, Haarlem, Venetië, Genua, Rotterdam, Rome en Londen. Isaak Tirion (1705-1765) was een Amsterdamse boekhandelaar en uitgever, die aan de Nieuwendijk in de buurt van de Dam en later aan de Kalverstraat 10 boekhandelaar en uitgever was. De afgebeelde goed bekijkend, kan niet aan de indruk worden ontkomen dat hier Hans Willem Bentinck (1649-1709), eerste graaf van Portland, is afgebeeld. Hij was de derde zoon van Bernard Berent baron Bentinck, heer van Diepenheim. Hans Willem was een Nederlandse generaal, diplomaat en de persoonlijke favoriet van stadhouder-koning Willem III. Hij was de meest invloedrijke politicus in het Engeland van koning-stadhouder Willem III. In 1664 kwam hij als page naar het hof van Amalia van Solms, de vogodes van prins Willem. In het Rampjaar 1672

werd hij bevorderd tot kamerheer en volgde zijn eerste militaire functie als kapitein der Cavalerie. In 1674 werd hij drost van Breda en bevorderd tot kolonel en een jaar later drost van Lingen. Daarna vervulde hij een belangrijke rol als klankbord voor stadhouder Willem III in de langdurige oorlog tegen het Frankrijk van Lodewijk XIV.

In 1675 kocht Hans Willem het landgoed Sorghvliet bij Den Haag, waar het Catshuis deel van uitmaakte. Toen Willem dat jaar werd getroffen door pokken bleef Bentinck zestien dagen en

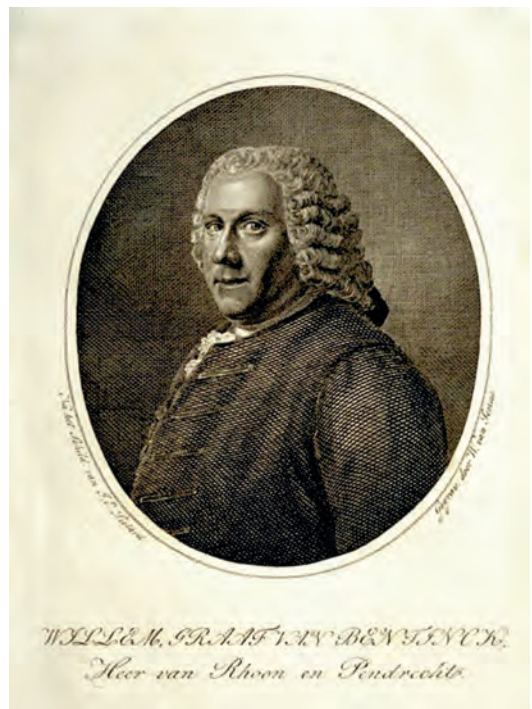
Hans Willem Bentinck

nachten aan zijn zijde om voor hem te zorgen. De prins zond Bentinck in 1677 naar Engeland om met Jacobus, de jongere broer van koning Karel II, te onderhandelen over een huwelijk met zijn dochter Mary Stuart. Een jaar na het huwelijk van Willem en Mary trouwde Hans Willem met een van haar hofdames. Bentinck speelde in 1688 een belangrijke rol bij de logistieke en militaire voorbereidingen op de overtocht van de prins naar Engeland en vergezelde hem daarbij. Nadat Willem koning van Engeland was geworden, verleende hij Bentinck in 1689 de Engelse titels baron Cirencester (Gloucestershire), burggraaf Woodstock (Oxfordshire) en graaf van Portland (Dorset). Hij werd ook kamerheer van de koning, zodat hij constant in diens nabijheid was. Hij bleef de belangrijkste adviseur van Willem. Door zijn vermeende arrogantie en gierigheid en omdat hij als buitenlander een voor-aanstaande rol had aan het hof was hij zeer impopulair bij de Engelsen. In de vele over hem verschenen schotschriften werd een homoseksuele relatie met de koning gesuggereerd. Ook in de Republiek was men geen fan van de graaf van Portland. Toen hij in 1690 naar de Staten van Holland en West-Friesland werd gezonden, stelden de gedeputeerden van Amsterdam voor hem de toegang te weigeren. Als lid van de Ridder-schap van Holland, maar in dienst van een buitenlandse mogendheid, vond men dat hij geen recht had om daarin zitting te nemen. De stad deed ook tevergeefs pogingen om de Engelse aandelen op de beurs van Amsterdam te laten kelderen. Willem III dreigde echter alle Hollandse schepen in Britse havens in beslag te nemen en Bentinck moest dit in bedekte termen aan de beurs kenbaar maken. Daarna was het verzet van de stad gebroken en nam Bentinck zitting in de staten. In 1699 keerde hij de Engelse politiek de rug toe. Hij had in de tussentijd zowel in Wales als in Ierland enorme landgoederen verworven. Het Engelse Lagerhuis betichtte hem in 1701 van hoogverraad vanwege zijn dubieuze rol in de geheime onderhandelingen over de Spaanse erfopvolging. Die twijfelachtige veroor-deling werd echter door het Hogerhuis verworpen. Wel raakte hij al zijn Ierse goederen kwijt, die echter al op naam stonden van zijn oudste zoon. Willem III zou in 1702 in de armen van Bentinck zijn gestorven. Na zijn eigen overlijden

in 1709 erfde zijn oudste zoon Hendrik al zijn Engelse titels en goederen, die het astronomische bedrag van £850.000,- vertegenwoordigden. Zijn zoon Willem erfde de Nederlandse bezittingen ter waarde van ca. £150.000,-. Hans Willem Bentinck kreeg in 1739 een door de Franse architect Daniël Morot ontworpen praalgraf in de hervormde kerk van Rhoon.

Gravure van Willem graaf Bentinck, heer van Rhoon en Pendrecht

Op de website van de Oudheidkamer staat dat de gravure van Willem graaf van Bentinck werd gemaakt door W. van Senus (1773-1851) naar schilderij van J.E. Liotard (1702-1789). Uitgegeven door E. Maaskamp. Willem van Senus werd in Utrecht geboren en overleed in Aalsmeer. Hij was in Utrecht en Amsterdam etser, graveur (prentmaker), reproductiegraficus en schilder. Jeanne-Etienne Liotard was een Zwitserse schilder, miniatuurschilder, pasteltekenaar, graveur (prentmaker), etser en auteur. Hij werd geboren en overleed in Genève, maar werkte in Parijs, Italië, Oostenrijk, Frankrijk, Constantinopel, Amsterdam, Den Haag en Londen. Evert Maaskamp (1769-1834) werkte vanaf 1794 in

Willem Bentinck

Amsterdam als boeken- en prentenhandelaar. Willem Rijksgraaf Bentinck (1704-1774), en dus niet van Bentinck, werd geboren in Londen, overleed in Den Haag en was de middelste zoon van Hans Willem Bentinck, graaf van Portland. In 1709 erfde hij het huis Sorghvliet en een huis aan de Lange Voorhout. In 1732 werd hij voor 6000 florijnen Rijksgraaf, een titel die hij kocht aan het keizerlijk hof in Wenen. Hij leende 600.000 gulden aan zijn aanstaande schoonvader, vorst Anton II van Aldenburg, met onder andere kasteel Doorwerth als onderpand en trouwde in 1733 met diens erfdochter Charlotte Sophie, vrouwe van Varel, Kniphausen en Doorwerth. Het paar ging op Sorghvliet wonen, maar de scheiding volgde al zeven jaar later. Ze kreeg haar vaders bezittingen in Duitsland niet terug. Willem was een goed diplomaat en een van de belangrijkste adviseurs van stadhouder Willem IV. Als lid van de Ridderschap van Holland had hij zitting in de Staten van Holland en West-Friesland. Zijn jongere broer Charles John erfde de landgoederen van de familie in Overijssel, waaronder kasteel het Nijenhuis bij Heino in Salland.

Gravure van W.G.F. graaf Bentinck

Op de website staat dat de gravure in 1798 werd gemaakt door Reinier Vinkeles (1741-1816). Zoals al eerder werd gemeld, was Vinkeles niet erg zorgvuldig met het vermelden van namen. In dit geval gaat het om het portret van Willem Gustaaf Frederik graaf Bentinck (1762-1835), en dus niet grave van Bentinck. Die werd geboren in Den Haag en overleed in Varel (Oldenburg). Zijn ouders waren Christiaan Frederik Anton Willem Karel Bentinck en Maria Catharina van Tuyll van Serooskerken. Zowel zijn vader als hijzelf waren heer van Kniphausen, Varel, Rhooen en Pendrecht. Hij was lid van de Ridderschap van Holland, gecommitteerde ter Admiraliteit van Amsterdam, baljuw en hoofdschout van 's-Gravenhage, hoogheemraad van Rijnland en ruwaard van Putten. Vanaf 1799 was hij kolonel en later generaal-majoor in Engelse dienst en lid van de Staten van Holland en West-Friesland. Hij was verbonden aan het hof van stadhouder Willem V, hielp die naar Engeland ontvluchten en vertrok zelf ook naar Londen. Toen hij onder de Bataafse Republiek weer terugkwam naar ons

W.G.F. graaf Bentinck

land werd hij vastgezet. Vanwege schulden werd hij in 1830 gegijzeld en in de Gevangenpoort in Den Haag opgesloten. Hij kocht de cipier om en ontvluchtte naar zijn kasteel in Oost-Friesland.

Gravure van de begrafenisstoet van W.J.G. baron Bentinck op 28 augustus 1781

Op de website staat dat de gravure werd gemaakt door H. Vinkeles (1745-1e kwart 19e eeuw) naar tekening van J. Buys en uitgegeven door T. Allart. Harmanus Vinkeles (1745-1804) was een jongere broer van Reinier en werkte met hem samen als tekenaar, etsen en graveur (prentmaker). Hij werkte voornamelijk in Amsterdam en vertrok in 1800 als officier naar Fort Vredenburg in Komenda aan de Nederlandse Goudkust (Ghana), waar hij werkte als tekenmeester en overleed. Jacobus Buys (1724-1801) was een Amsterdamse schilder, tekenaar en graveur. Bij T. Allart was de eerste letter van diens voornaam verkeerd gelezen, want dit moet Johannes Allart (1754-1816) zijn. Die was boekhandelaar, uitgever en drukker in Amsterdam en Den Haag. Wolter Jan Gerrit baron Bentinck (1745-1781)

De begrafenisstoet van W.J.G. baron Bentinck

werd als derde zoon geboren op de havezate Schoonheten bij Raalte. Zijn vader was Berend Hendrik baron Bentinck (1702-1773), heer van Schoonheten en Diepenheim. Wolter Jan Gerrit was schout bij nacht ter Admiraliteit van Amsterdam en adjudant-generaal van admiraal-generaal Zijne Doorluchtige Hoogheid stadhouder Willem V. Hij vocht op 5 augustus 1781 als commandant van het schip de Batavier in de Vierde Nederlands-Engelse oorlog en de Slag bij de Doggersbank onder bevel van schout bij nacht Johan Arnold Zoutman. Zeven oorlogsbodems escorteerden een vloot van 71 koopvaardijsschepen naar de Oostzee om een Engelse blokkade te doorbreken. De Nederlandse vloot keerde zwaar gehavend naar Den Helder terug en de handelsvloot bereikte de Oostzee niet. Bentinck werd getroffen door een kanonskogel. Hij overleed in de dienstwoning van de advocaat-fiscaal van de Admiraliteit van Amsterdam, mr. Jacob Boreel, in de nacht van 24 augustus. Zijn stoffelijke resten werden bijgezet in een praalgraf in het koor van de Nieuwe Kerk in Amsterdam. De stoet van de staatsbegrafenis op kosten van het land bestond uit maar liefst 13 koetsen met hoogwaardigheidsbekleders en familie. We zien hier de stoet op de Kloveniers-

burgwal in de richting van de Nieuwe Doelenstraat.

Wat is de link van de kunstenaars en de geportretteerden met Twente? Geen van de genoemde kunstenaars heeft ook maar iets met Twente te maken. Hans Willem Bentinck werd nog wel in Twente geboren, maar zocht het al snel hogerop. Het is maar de vraag hoe vaak hij de rest van zijn leven terug was op Huis Diepenheim. Zijn zoon Willem zal weinig tot niets in Twente te zoeken hebben gehad. Ook Willem Gustaaf Frederik had niets in Twente te zoeken. Wel de leden van de familie met de titel baron, die tot 1814 in bezit bleven van het Huis Diepenheim. Schout bij nacht Wolter Jan Gerrit werd echter geboren op Schoonheten en dat is Salland. Onbekend is hoe vaak hij op Huis Diepenheim kwam. Zijn carrière speelde zich buiten Overijssel af. Al met al dus nogal magertjes voor een verantwoord verblijf van deze gravures in de collectie van de Oudheidkamer Twente.

Bronnen:

Wikipedia en de database RKD-Artists van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Portretten van Wolter ten Cate

Annette Evertzen

Drie maal Wolter ten Cate: het linkerportret hangt in het Catharijneconvent in Utrecht, de andere twee in Museum Hengelo[1]

Wolter ten Cate (1701-1796) was in zijn tijd een belangrijke Hengelose textielhandelaar en doopsgezind voorganger. Hij richtte bedrijven op voor linnen, damast, bombazijn en Hengelo's bont. Vooral met dit Hengelo's bont zette hij Hengelo als textielstad op de kaart en het lokte onder meer C.T. Stork naar Hengelo, die er ook een fabriek voor bontgekleurde textiel begon.

Tijdens zijn leven liet de kinderloze Wolter ten Cate een of meerdere portretten schilderen die naar zijn erfgenamen gingen, een neef en twee nichten: Matheus ten Cate, Jenneken ter Horst-ten Cate en Jenneken Dijk-ten Cate. De schilderijen bleven generatieslang in de families Ten Cate, Ter Horst en Dijk hangen, waardoor Wolter-oom bijna lijfelijk bij hen aanwezig was: [2]

Zijne beschikkingen over zijne nalatenschap bepaalden zich, met uitzondering van eenige vermakingen, tot zijne naaste bloedverwanten, die zich in drie takken verdeelden, onder welke ook nog, bij ieder afzonderlijk, zijn bovengemeld borstbeeld levensgrootte in schilderij berust.

De portretten hangen nu in het museum Hengelo (twee stuks) en het Catharijneconvent in Utrecht.

De portretten worden toegeschreven aan een schilder die onder verschillende namen bekend is,

maar volgens de burgerlijke stand heette hij bij overlijden Frans Menninghausen, 'fijnschilder', geboren in het Duitse Vreden als zoon van Jan Hendrik Menninghausen en Elizabeth Brevink. Hij stierf in 1827 in Enschede op 78-jarige leeftijd, een partner wordt niet vermeld.

Het eerste portret: boeken en doeken

Bezig met een boek over Wolter ten Cate kreeg ik archiefmateriaal te zien waarin zich een uitgebreide briefwisseling over twee van de portretten bevond. Er waren veel onduidelijkheden en verwickelingen, maar dankzij dit archief en originele schenkings- en bruikleenformulieren lukte het om de levensloop van het portret dat nu in Utrecht hangt sluitend te reconstrueren. Wolter ten Cate wordt hierop afgebeeld in zijn dubbele functie als textielhandelaar en prediker. Dit portret hing bij de familie Ten Cate, directe nazaten van een zus van Wolter ten Cate die zelf ook met een Ten Cate gehuwd was.

De andere portretten, die in Museum Hengelo hangen, roepen nog vragen op. Door dit artikel hoop ik tips van lezers te krijgen die me verder kunnen helpen met mijn speurtocht. Want een speurtocht is het wel: zoeken naar schilderijen, naar papieren, met een zaklantaarn naar signeringen. Schilderijen van de muur halen om te kijken of er brieven achterop zitten die meer duidelijkheid kunnen geven. Verschillende mensen hebben hierbij geholpen.

Het tweede portret: doeken

Het tweede portret, met de witte rollen linnen, hing bij de familie Ruttink-Hulshoff Pol in Zwitserland. Na restauratie en het maken van een kopie voor henzelf, werd het schilderij in 1982 geschonken aan de doopsgezinde gemeente Hengelo, met de uitdrukkelijke bepaling dat het schilderij in Hengelo moest blijven. Het jaar daarop ging dit portret in bruikleen naar het Hengelose museum. Voor zover is het duidelijk. Maar hoe kwam de familie Ruttink-Hulshoff Pol aan het schilderij? Zij behoorden niet tot de oorspronkelijke erfgenamen. Mogelijk is dit het schilderij van de familie Ter Horst dat in 1937 nog ergens in deze familie hing, namelijk in Groningen bij de weduwe van uitgever Eduard Benjamin ter Horst. Dit echtpaar kreeg geen kinderen, dus mogelijk ging het schilderij terug naar Hengelo, naar een nicht: mw. Hulshoff Polter Horst, grootmoeder van de Ruttinks. Het lijkt een logische verklaring, ook omdat de familie Hulshoff Pol een bedrijf had dat een voortzetting was van twee oorspronkelijk door Wolter ten Cate opgerichte bedrijven. Maar, de beschrijving van dit Groningse schilderij klopt niet met het Ruttink-schilderij: in het Groningse schilderij zou Wolter ten Cate de hand bij de opengeslagen bijbel hebben, terwijl het schilderij van de familie Ruttink alleen doeken en geen boeken bevat. De informatie over die hand bij de bijbel komt van een Hengelose Ter Horst, die mogelijk het Groningse exemplaar nooit gezien heeft, maar wel schilderij nummer een (het Utrechtse schilderij), dat lang in de doopsgezinde kerk in Hengelo hing. Mogelijk heeft dit haar verward, maar het kan ook dat het schilderij dat oorspronkelijk van de Ter Horsten was, nog steeds ergens in die familie rondzwerft.

Het derde portret: doeken en boeken

Het derde schilderij, met op de voorgrond doeken - enkele met het Hengelo's bont - en achter Wolter ten Cate grote boeken, roept nog meer vragen op. Net zoals het eerste schilderij, is het afkomstig van de familie Ten Cate. In 1987 werd dit schilderij geschonken aan de Gemeente Hengelo die het in 2009 in bruikleen gaf aan het Hengelose museum. Maar hoe komt de familie ten Cate aan twee schilderijen? Is dit het derde schilderij dat de familie Dijk oorspronkelijk had? Het is het enige

gesignde schilderij, maar rond die signering zijn ook enkele vraagtekens. Het belangrijkste vraagteken: achter het schilderij is geschreven dat dit werk in 1792 is geschilderd door Menninghausen, maar tegelijk wordt ook Wolters sterfdatum in 1796 vermeld. De signering is dus van na Wolters overlijden, maar geldt dat ook voor het schilderij? Zo ja, wie is dan de schilder?

Bij de briefwisseling in het archief van Museum Hengelo zitten ook verschillende brieven van F.H.J. ten Cate, destijds wonend aan het Maïspad in Hengelo. Hij is geen directe familie van Wolter ten Cate, maar was wel betrokken bij de overdracht van alle drie schilderijen. Als de familie Ten Cate hun tweede schilderij aan de Gemeente Hengelo schenkt, staat hij zelfs op de foto van de overdracht en wordt hij abusievelijk als nazaat genoemd. Wat verklaart zijn betrokkenheid? Heeft hij een functie binnen de doopsgezinde gemeente, of binnen de stichting 'Oald Hengel', de voorloper van het museum?

In oude kranten en boeken en bij de doopsgezinde gemeente Borne staan foto's van een portret van Wolter ten Cate. De foto's lijken op het eerste schilderij dat in het Catharijneconvent hangt, maar er zijn verschillen. Het kunnen kopieën zijn, maar het originele schilderij is verschillende malen overgeschilderd. Het kan dus ook gaan om versies van het originele portret zoals het er uitzag voordat het Utrechtse museum dit liet restaureren.

Het zal ondertussen wel duidelijk zijn dat dit een ingewikkeld puzzel is. Verschillende nazaten hebben geen stukjes kunnen aandragen om dit op te lossen. Mogelijk lukt het een of enkele lezers - nazaten, kunstkeners, historici of creatieve denkers - wel.

Heel graag reacties naar: aevvertzen@xs4all.nl

Noten

- 1 Catharijneconvent: Foto Ruben de Heer. Fotoarchief museum Hengelo.
- 2 Rusburg, B., p. 24

Willem Hendrik Dingeldein (1894-1953)

Een bescheiden veelweter

Jan Hinke en Geert Bekkering

Meester Bernink inspireerde en stimuleerde hem, maar vooral als autodidact verwierf de jeugdige en leergierige Willem Dingeldein een haast encyclopedische kennis van Denekamp en het Dinkelgebied. Daarnaast was hij ijverig en plichtsgetrouw. Zo kwam hij tot een uitgebreid oeuvre, dat nog veel omvangrijker zou zijn geweest, als hij niet al op 58-jarige leeftijd was overleden, op 8 januari 1953, inmiddels al weer zeventig jaar geleden. Denekamp eerde hem met een borstbeeld, geflankeerd door vier stenen banken met de opschriften TAALONDERZOEKER, NATUURKENNER, GESCHIEDKUNDIGE en ONDERWIJZER. Dingeldein was niet alleen een veelzijdig onderzoeker maar beschikte ook over kunstzinnige talenten. Zo was hij fotograaf, kalligraaf en tekende hij mooie botanische platen en topografische kaarten.

Meester Bernink

Willem Dingeldein werd in augustus 1894 in Denekamp geboren, aan de Wilhelminadwarstraat nr. 2. Zijn hele leven zou hij in zijn ouderlijk huis blijven wonen, ongehuwd, inwonend bij zijn getrouwde broer die evenals hun vader kuiper van beroep was. Overgrootvader Johann Justus Dingeldein (1767-1828) kwam vanuit Reichelsheim (Odenwald) naar Twente. Op de Openbare Lagere School in Denekamp kreeg de jonge Willem onder anderen les van meester J.B. Bernink (1878-1954). Uit een notitieschrift van meester Bernink uit 1905 blijkt dat hij, in zijn woning aan de Brinkstraat, bijlessen gaf aan leerlingen uit de hoogste klassen als voorbereiding op de Normaalschool (kweekschool) in Oldenzaal. De elfjarige Willem Dingeldein was een van deze leerlingen. We mogen aannemen dat de leergierige Willem al op de lagere school door Bernink werd gestimuleerd in zijn liefde voor de natuur. De foto waar hij op staat tussen een aantal opgezette vogels van meesters Bernink is veelzeggend.

Onderwijzer en autodidact

Diezelfde meester Bernink wist Dingeldeins ouders te overtuigen hun zoon te laten doorleren. Zo zien we hem in 1909 in Oldenzaal aan de Rijks-Normaalschool een begin maken met de opleiding tot onderwijzer. Na in mei 1913 zijn onderwijzersakte behaald te hebben, volgde in 1914 zijn benoeming tot onderwijzer aan de lagere school in Noord-Deurningen. Drie jaar later maakte hij de overstap naar de

Openbare Lagere School van Denekamp. Vanaf 1923 (tot 1945) was hij officieel schoolhoofd van deze school en stond hij bekend als meester Dingeldein. Aanvankelijk was hij de enige onderwijsgevende. In latere jaren kreeg hij assistentie van een door hemzelf betaalde kracht. Na afloop van een schooldag zwierf hij vaak urenlang rond in de omgeving van Denekamp. 's Avonds sloeg hij dan de boeken er op na om zijn ontdekkingen te verifiëren. Zo bouwde hij een imposante kennis op.

De jonge Dingeldein tussen zijn vogels

Eerste publicaties

Inmiddels had hij ook al enkele publicaties op zijn naam staan. In januari 1914 publiceerde hij in het landelijk bekende natuurtijdschrift *De Levende Natuur* het artikel *De verzakking bij Hopsten en het Zijen-ven*, een beschrijving van een opzienbarend geologisch verschijnsel in

Duitsland, enkele kilometers over de grens bij Denekamp. In het november-nummer van 1914 volgde een artikel over weegbree en rondbladige zonnedauw. Ze getuigen van een behoorlijke botanische en geologische kennis voor een onderwijzer van amper twintig jaar. Professor dr. Victor Westhoff, botanicus en nestor van de natuurbescherming in Nederland, zou later over hem opmerken: *“Wat ons trof, was zijn feilloze botanische kennis. Men moet daar niet te licht over denken. Praten over planten, ja, dat kunnen velen; maar er zijn in ons land altijd slechts enkele tientallen personen geweest die de flora werkelijk kennen. Dingeldein was daar één van.”*

Natura Docet en VVV

In 1916 verscheen van Berninks hand *Ons Dinkelland*, een natuurhistorische ontdekkingsreis door (Noord-)Oost-Twente. Dit boek en ook zijn artikelen in onder andere *De Levende Natuur* brachten de eerste toeristen naar Denekamp. Dat leidde mede tot de oprichting van de plaatselijke VVV. De jonge onderwijzer Dingeldein stond zijn oude meester hierbij terzijde.

In 1922, bij de opening van het nieuwe Natura Docet, dankte meester Bernink hem voor zijn kalligrafie- en bibliotheekmedewerking met: *“Wanneer er iemand moet worden dank gezegd is het de nederige Dingeldein”*. Dingeldein bezorgde de derde druk van *Ons Dinkelland*, die in 1926 uit kwam. Bijna alle tekeningen van bloemen en planten zijn van zijn hand, en ook de geologische kaart.

Zo ontwikkelde Dingeldein zich tot een van de beste propagandisten voor Natura Docet en de VVV Denekamp. Hij schreef brochures en tekende topografische kaarten. Het resulteerde ook in een *Gids voor Denekamp en omstreken. Vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer, Denekamp, 1933, 36 p.*, voorzien van 27 fraaie, zelf gemaakte foto's. Het is een mooie beschrijving van de natuur, de historie en de cultuur van Denekamp en omgeving en tevens een loflied op de hele Dinkelvallei. Het preludeert al op zijn latere standaardwerk *Het land van de Dinkel*. Overigens kon mr. W.F.J. Laan (1891-1966), de eigenaar-bewoner van Singraven, dit promoten van het toerisme maar matig waarderen. Het

verstoorde alleen maar de rust, die hij hier zocht. Toch zouden Laan en Dingeldein veel met elkaar te maken krijgen. Over het algemeen verliep het contact probleemloos.

Singraven: Laan en Döhmman

Was Dingeldein aanvankelijk vooral natuurhistorisch geïnteresseerd, met raakvlakken naar de volkskunde en de taalkunde, dankzij een project van mr. Laan, ontwikkelde hij zich ook tot historicus. Laan wilde een uitgebreide geschiedenis van zijn Singraven en koos daarvoor, op aanraden van mr. G.J. ter Kuile sr, prof. dr. Karl Döhmman (1858-1943), archivaris van de Fürst zu Bentheim-Steinfurt en docent aan het Gymnasium Arnoldium. Tussen 1926 en 1934 werkte Döhmman aan dit project. Dingeldein werd daarbij ingeschakeld als hulp, maar hij leerde zoveel van Döhmman dat hij zich ook als historicus ontwikkelde. Zijn aandeel werd uiteindelijk zo belangrijk, dat hij eindigde als co-auteur, vertaler en eindredacteur van dit prestigieuze vierdelige standaardwerk *Singraven. De geschiedenis van een Twentsche havezathe. Brussel, La Librairie Nationale d'Art et d'Histoire, 1934.*

Op het bordes van Singraven, 18 mei 1933. Zittend echtbaar Döhmman. Staand links Laan en rechts Dingeldein

Vriendschappen: Van Deinse en Meyling

Behalve van Bernink en Döhmman leerde Dingeldein ook veel van contacten met andere Twentse heemkundigen. Naar aanleiding van de uitgave in 1922 van *Uit het land van katoen en heide* stuurde Dingeldein de auteur J.J. van Deinse een brief om hem te feliciteren, maar gaf hem meteen ook tot in detail inlichtingen (en verbeteringen) over de door hem beschreven oude Paasegebruiken in Denekamp (voor een

Door Dingeldein getekende kaart voor het boek *Singraven*, 1934. 4 dln

eventuele tweede druk). In de loop van de tijd werden de formele contacten vriendschappelijk, ook met Albert Carel Meyling. Vaak trokken Van Deirse (1867-1947), Meyling (1890-1990) en Dingeldein er gedrieën op uit om Twente te exploreren. Veel van wat ze zagen werd door Dingeldein op de foto vastgelegd. Meyling was een begaafd filmer. De prachtige collectie glasnegatieven van Dingeldein is in het bezit gekomen van de Oudheidkamer Twente. Ze zijn enkele jaren geleden gedigitaliseerd. Van Deirse en Dingeldein kwamen ook regelmatig over de vloer bij W.G.A.J. Röring (1848-1934), de auteur van *Kerkelijk en wereldlijk Twente (2 delen 1909-1911)* die op zijn oude dag in Glanerbrug woonde. Omstreeks 1928 leerde Dingeldein Arnold Rakers (1903-1965) uit Hesepe bij Nordhorn kennen, het begin van een jarenlange vriendschap.

Oudheidkamer Twente en andere bestuursfuncties

Van Deirse introduceerde Dingeldein in de

kringen van de *Oudheidkamer Twente*, waarvan hij al snel bestuurslid werd. De punctuele en plichtsgetrouwe Dingeldein was ook nog bestuurslid van *Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, van *Het Overijsselsch Landschap* en regent en secretaris van de *Stichting Edwina van Heek*. Hij was ook betrokken bij de plannen voor en de bouw van het Rijksmuseum Twente. En toen J.H. van Heek het Lutterse lösse hoes Groot Bavel van de ondergang wist te redden en Jan Jans het overbracht naar het terrein van het Rijksmuseum Twente, schreef Willem Dingeldein een boekje over de geschiedenis van het erve: *Het los hoes "Groot Bavel" bij het Rijksmuseum Twente, Enschede, 1937. 25 p.* In 1947 zou hiervan een geheel omgewerkte, 2e druk verschijnen: *Het „Losse Hoes" Groot Bavel: Uit de geschiedenis van een Twentsch erf. Enschede: Rijksmuseum Twente. 59 p., [16] p. pl.* Toch was hij in de eerste plaats verbonden met Denekamp. Behalve beroepsmatig als onderwijzer aan de openbare lagere school, speelde hij ook een rol van betekenis in het

hervormde kerkleven van zijn dorp. Jarenlang was hij er president-kerkvoogd en wekelijks reserveerde hij twee dagen voor de administratie van de protestantse gemeente Denekamp. Tot 1951 was hij er tevens de actieve secretaris-penningmeester van Natura Docet.

De Tweede Wereldoorlog

Dingeldein die al jaren een *dagboek* bijhield (uiteindelijk 57 schoolschriften) lééd eronder dat zijn Joodse leerlingen uit de klas waren weggevoerd. Toen hij het bericht van deportatie ontving, maakte hij nog eenmaal een schoolfoto, de laatste waar ze nog allemaal opstaan. Op 18 november 1942 toen de Denekampers hoorden dat hun Joodse dorpsgenoten de avond ervoor waren weggevoerd, schreef hij: *“Wij zijn zeer onder de indruk van dit bericht en hebben deernis met de ongelukkigen.”* Geen der leerlingen overleefde de bezetting. Uit zijn aantekeningen bleken duidelijk zijn anti-nazigevoelens. Al op 30 mei 1940 tekende hij over de krant op: *“’t Is de moeite niet meer waard kranten te lezen. Velen zeggen hun blad op. ’t Is alles Duitse eenheidskost”*.

Dingeldein had een uiterst stroeve verhouding met NSB-burgemeester Eekhof. Hij negeerde, hoewel geïnviteerd, zijn installatie. In plaats daarvan ging hij met Lud Stroink naar Brecklenkamp en de bergvennen *“waar ’t wel zo mooi was.”* Ook later sloeg Dingeldein nationaal-socialistische uitnodigingen af. Dat kwam hem op een berisping te staan. Door een NSB-er ter plaatse werd Dingeldein, zo tekende hij op de dertiende juli 1942 aan, *“een spion in dienst [...] van de Engelsen”* genoemd. Na zijn dood verzorgde de Stichting Heemkunde Denekamp hiervan de uitgave: *Om niet te vergeten. Notities uit het dagboek van Willem Hendrik Dingeldein over de periode 1940-1945. Denekamp, 1985 en 1995, 120 p.*

Strafkamp Vught

Naar aanleiding van de april/meistaking 1943 werd Dingeldein in de nacht van 1 op 2 mei, samen met 14 andere Denekampers, opgepakt als gijzelaar. Hij moest onder, vooral lichamelijke, moeilijke omstandigheden in het strafkamp Vught verblijven. Weliswaar kwam hij na zes weken weer vrij met zijn dorpsgenoten, maar het

verblijf had zijn gezondheid ernstig aangetast. Als jongeman had Dingeldein al veel last van zijn maag en moest hij rustig aan doen. Bij stress verergerden die klachten en konden ze zelfs tot schoolverzuim leiden. Dingeldein leerde zijn hele leven regelmatig, rustig door te werken. Het werken aan school werd steeds moeilijker. Onder meer omdat er niet voldoende brandstof was, werd de school gesloten op 22 januari 1942. Vanaf juni 1943 was Dingeldein wegens ziekte non-actief. Op 3 april 1944 begon hij weer, maar de school werd gevorderd op 1 oktober van datzelfde jaar. Daarnaast spande hij zich erg in om Natura Docet te redden, dat ook telkens door verhuizing en inkwartiering geplaagd werd.

Toen twee van de drie grote klokken door de bezetters uit de kerktoren werden gehaald, ondernam hij al tijdens de oorlog actie, ook met betrekking tot andere Overijsselse klokken. Direct na de oorlog toog hij naar het noorden

Meester Dingeldein met zeven Joodse kinderen, schoolfoto zomer 1940

van Duitsland om ze op te sporen. In december 1945, kort voor de Kerst zag hij zijn inspanningen beloond. De klokken klonken weer boven Denekamp.

Fulltime heemkundige

In het bevrijdingsjaar 1945 besloot hij, vooral ook om gezondheidsredenen, niet meer in het onderwijs terug te keren. Op 50-jarige leeftijd trok hij de schooldeur voorgoed achter zich dicht om zich nu geheel aan zijn Twentepassie over te kunnen geven. Jan Herman van Heek bood hem die kans via het Rijksmuseum Twenthe.

J.H. van Heek, die ook jarenlang bestuurslid was

Willem Hendrik Dingeldein: een leven vol passie voor Twente

van Natura Docet, vroeg hem om assistentie te verlenen bij de wetenschappelijk opbouw van het Rijksmuseum Twenthe. In het bijzonder nam hij daar de inventarisatie op zich van de historische bibliotheek en het archief. Dat had hij ook in Natura Docet gedaan. De uitzonderlijke kwaliteiten van Dingeldein waren voor J.H. van Heek een reden om Dingeldein ook als secretaris en regent in het bestuur van de *Stichting Edwina van Heek* binnen te halen. Maar daarbij bleef het niet. In 1947 was hij betrokken bij de oprichting van *Overijssel, Jaarboek voor Cultuur en Historie*. Het jaarboek stond onder redactie van G.J. Lugard, W.H. Dingeldein en H. Korteling. Het was een belangrijke spreekbuis in de jaren van de wederopbouw. Haar programma weerspiegelde de regionalistische idealen van na de Tweede Wereldoorlog: *“Nederland zij één in verscheidenheid; elk gewest behoude zijn eigen deugden en karakteristiek. Maar tezamen vormen zij ons vaderland, dat wij, ook op cultureel gebied, willen helpen opbouwen en krachtig maken”*.

Streektaal

Dingeldein zou een van de ijverigste medewerkers worden van de *Driemaandelijke Bladen*. De Enschedese taalkundige Herman Bezoen had samen met zijn Drentse vriend Jan Naarding in 1949 dit tijdschrift nieuw leven ingeblazen. Dat was zo'n 16 jaar na het verschijnen van de laatste jaargang. Door deze naam te kiezen, gaven ze aan in de sporen te willen staan van Gallée en zijn opvolgers Bergsma en Kloeke. Dingeldeins artikelen getuigen van zijn grote eruditie en zijn enorme(detail)kennis van allerlei woorden, namen en plekken in Twente.

Al vanaf zijn jonge jaren, toen hij nog vooral als botanicus op pad ging, was hij geïntrigeerd door (de bijzonderheden van) het Twents en zocht hij hier verklaringen voor te vinden. Op zijn zwerftochten sprak hij met boeren en andere plattelandsbewoners over gewoonten en gebruiken en tekende ondertussen menig kernachtig gezegde of uitspraak in het Twents op: *“Mijn liefde gaat uit naar de oude Twentse taal. Al luisterend heb ik vele jaren de gewoonte gehad, alles te noteren, wat ik maar aan karakteristieke Oost-Twentse spreekwoorden en zegswijzen kon opvangen uit de mond van anderen”*. Na zijn dood werden die spreekwoorden en zegswijzen uitgegeven onder de titel *Köpkes oet de gaarven. Een keuze uit de spreuken van meester Willem Dingeldein. 46 p., Stichting Heemkunde Denekamp, 1994*. Hij beperkte zich echter niet tot bovengenoemde periodieken. Zijn omvangrijke bibliografie omvat zo'n 200 publicaties, die o.a. verschenen in *De Levende Natuur*, *De Wandelaar*, in *Weer en Wind*, *Noaberschap*, *Twentsch Dagblad Tubantia*, en vooral ook in *Verslagen en Mededelingen* van de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (VORG).

‘Het land van de Dinkel’ en andere boekpublicaties

Nu hij over meer tijd beschikte, kwam hij ook tot het schrijven van echte boekwerken. Hierin kon hij zijn over de jaren opgebouwde kennis samenhangend en in uitgekristalliseerde vorm presenteren. Het mooiste voorbeeld hiervan vormt zijn meesterwerk: *Het land van de Dinkel. De schoonheid van noordoost-Twente*. A. Roelofs

van Goor, Meppel, 1948. 229 p. geb. Het is geïllustreerd met 127 unieke foto's, want een getalenteerd fotograaf was hij ook. Het werd bekroond als een van de vijftig best verzorgde boeken die in dat jaar in Nederland waren uitgekomen. Een topprestatie, aldus een recensent. Het werd in 1950 herdrukt en in 1959, 1964 en 1973 nogmaals. Het werd zijn populairste werk.

In 1948 verscheen van zijn hand ook *Singraven. Beelden uit verleden en heden van een Twentse havezate*. 147 p., in 1969 herdrukt door Witkam, Enschede. Tot zijn belangrijkste werken mag ook gerekend worden *Acht eeuwen Stift Weerselo: 1150-1950 [S.l. : s.n.]*, 136 p. uit 1951, in 1991 herdrukt door Broekhuis, Hengelo. Zijn publicaties waren gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek, maar toch populair geschreven. Na het verscheiden van hun beider vriend J.J. van Deinse (in 1947) bezorgden Dingeldein en Meyling een heruitgave van *Uit het land van katoen en heide*. Het sprak voor zich dat Dingeldein de tekst verzorgde (ook een 'Ter gedachtenis aan J.J. van Deinse' was erin opgenomen) en Meyling het werk verluchtte met een serie foto's. *J.J. van Deinse & W.H. Dingeldein: Uit het land van katoen en heide. Oudheidkundige en folkloristische schetsen uit Twente*, 3e verm. druk, 1953. Enschede: M.J. van der Loeff. Het zou uiteindelijk kort na de dood van Dingeldein op de markt komen. In april 1949 werd hij voor zijn vele verdiensten benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Na zijn dood

In 1988 werd aan de Wiptoen, dichtbij zijn geboortehuis waar hij altijd heeft gewoond, op initiatief van Heemkunde Denekamp een borstbeeld van hem onthuld. Het beeld is vervaardigd door beeldhouwster Marie van Eyl-Eitink. Naast het beeld staan vier stenen banken met de opschriften TAALONDERZOEKER, NATUURKENNER, GESCHIEDKUNDIGE en ONDERWIJZER.

Bij die gelegenheid verscheen ook *Uit leven en werk van W.H. Dingeldein*. Van der Loeff, Enschede, 1988, 221 p., waarin onderscheiden facetten van deze veelzijdige onderzoeker belicht worden. Deze veelzijdigheid bleek ook al uit een

uitgave van Heemkunde Denekamp uit 1979: *Bloemlezing uit het werk van W.H. Dingeldein*, 165 p.

Dingeldein liet na zijn dood in 1953 een uitgebreide *Denekamper Woordenschat* na, die echter niet werd gepubliceerd en tot 2009 min of meer onopgemerkt bleef liggen, onderin een kast bij de Oudheidkamer. Het bestaat uit 7296 trefwoorden met 2111 samenstellingen, uitdrukkingen en gebruiksvoorbeelden, deels met vertalingen in het Nederlands. Dit levenswerk wordt zelfs niet genoemd in het boek *Uit leven en werk van W.H. Dingeldein* (1988). In het hoofdstuk *Dingeldein en de dialectstudie* van Hendrik Entjes en in de uitputtende bibliografie (p. 209-221) wordt wel verwezen naar zijn minder omvangrijke publicaties van Denekamper zegswijzen en spreekwoorden, maar niet naar zijn *Denekamper Woordenschat*. In de loop van 2009 werden alle Denekamper woorden en uitdrukkingen uit Dingeldeins verzameling door Goaitsen van der Vliet opgenomen in zijn (digitale) woordenboek *Dialexicon Twents*.

Dat Dingeldein nog steeds niet vergeten is, bewijst de Denekampse prijs voor cultuur die sinds 2019 wordt uitgereikt en die naar hem genoemd is.

Met dank aan Guus Goorhuis en Goaitsen van der Vliet

Bronnen

- mr. G.J. ter Kuile Sr.: In memoriam Willem Hendrik Dingeldein. In: VMORG 68(1953), p. 1-6
- S. Wynia: Meester W.H. Dingeldein, herinneringen van een oud-leerling. In: Jaarboek Twente 1989, p. 33-40
- prof. dr. A. van der Meiden: Dingeldein: bewaarn, begriep en vedan goan. In: Jaarboek Twente 1996, p. 111-117
- Guus Goorhuis: Willem Frederik Jan Laan en zijn boek Singraven, 1935-2015. Grensoverschrijdende wetenschappelijke geschiedschrijving. In: Jaarboek Twente 2015, p. 69-84
- Willem Groothuis: Honderd Jaar Natura Docet. Meester Bernink en zijn natuurhistorisch museum. Zutphen, 2011.

Terug in de voetsporen van Stephan Metternich

Theo Leoné

Een laatste blik over de schouder. Dag klein Steinefrenz. Van hier dus vertrok in 1836 betovergrootvader Stephan Metternich. Samen met partner Sophia en drie kleine kinderen, pas een, drie en vijf jaar oud. Waarom? Zoals zovelen weg van de armoe op zoek naar een vleugje geluk? Het Westerwalder gezin komt op adem in Hengelo. Bewoonde adres: dorp 176. Stephans moeder Anna Maria is meegereisd.

Frederique Metternich: "Een laatste blik over de schouder, Steinefrenz"

Frederique Metternich (Hengelo, 1960) en haar man Rewert Wolthoff (Leeuwarden, 1958) volgden in coronatijd de voetsporen van stamvader Stephan. Rewert ploos in de archieven en zette de route uit. In 21 etappes wandelden de twee 450 kilometer van Steinefrenz naar Hengelo.

"Het vertrek uit Steinefrenz deed me wat", zegt Frederique. "Je kijkt net als hen een laatste keer om. Ze wisten nooit in hun dorp terug te keren. Hoe dan? Net zoals vlak na de oorlog de emigranten naar Amerika en Australië overtuigd waren Nederland nooit terug te zien. Waarschijnlijk wisten mijn voorouders niet dat ze in Hengelo terecht zouden komen." Steinefrenz ligt piepklein in het Westerwald

tussen Montabaur en Limburg aan de Lahn. Het dorp telde begin negentiende eeuw driehonderd inwoners en kent sindsdien nauwelijks groei. Het Westerwald was een streek van bittere armoe en slechte voorzieningen. Niet voor niets stichtte Friedrich Raiffeisen hier werelds eerste coöperaties. Dankzij die nieuwe vorm van samenwerking hadden de boeren op hun schrale gronden meer kans op overleven. Tal van families, soms hele dorpen, raakten op drift en probeerden hun heil elders te vinden. Rewert Wolthoff: "Genealogie is razend interessant. Wat betreft mijn eigen familienaam heeft mijn broer al het gras voor mijn voeten weg-gemaaid. De Wolthoff's komen uit Oost-Friesland. Ook Metternich is een boeiende naam.

Zou de in Koblenz geboren hertog Klemens Wenzel Lothar von Metternich familie zijn? Nee dus. Stamvader Stephan is de zoon van Anna Maria Metternich en een onbekende vader.” Wel is de oom van Stephan hoogleraar wis- en natuurkunde aan de universiteit van Mainz. De man uit Steinefrenz zet maar liefst twintig kinderen op de wereld. Velen sterven jong. Als moeder Sophia op 37-jarige leeftijd overlijdt, hertrouwt de weduwnaar in de Lambertuskerk te Hengelo met Anneken Zengerink. De elf kinderen die uit het tweede huwelijk voortkomen krijgen aanvankelijk de naam Zengerink. Stephan vindt dat, net als in het Westerwald, het kerkelijk huwelijk een wettelijke status heeft. Niet in Nederland dus. Pas in 1903 krijgen de kinderen na een gerechtelijke uitspraak de achternaam Metternich. De stam-

vader verdient in Hengelo de kost als winkelier, mostermaker en handelaar. Een zoon werkt zich op tot chef van de gieterij van machinefabriek Stork.

Wolthoff: “Oude kaarten heb ik gebruikt om uit te zoeken hoe Stephan in Hengelo is gekomen. Via de Rijn? Dan ligt een afslag naar Hengelo niet zo voor de hand. Logischer is om door het Sauerland via Arnsberg en Soest naar Münster te gaan. Dan ligt Twente dichtbij. Onderweg kwamen we gebouwen tegen die ze waarschijnlijk gezien hebben. Zoals het oude tolhuis op de grens tussen Nassau en Pruisen. Bij Driland gingen we de Nederlandse grens over. Na een bezoek aan de plek waar dicht bij de Europatunnel hun huis had gestaan, namen we ter afsluiting een afzakkertje bij De Appel.”

Frederique en Rewert op de plek waar Stephan Metternich in 1836 neerstreek in Hengelo. Het pand moest wijken voor de (later Koninklijke) Weefgoederen Fabriek van Stork

Aanvullingen / correcties Inschrien 2022-4

Grenzen sinds Karel de Grote

René Vossebeld

In zijn artikel over de pastorie in Nijverdal, te lezen in 't Inschrien 2022-4, schrijft Theo Leoné dat de gemeente Hellendoorn de vierde gemeente van Twente is. Daar moet ik hem corrigeren: het gebied van de gemeente Hellendoorn ligt grotendeels Salland. De meest westelijk gelegen gemeente van Twente was Rijssen. Sinds de herindeling zijn Holten en Rijssen samengevoegd waarmee de grens van Twente en Salland dwars door die gemeente loopt.

De grenzen van Twente staan al vanaf de tijd van Karel de Grote vast. Hij introduceerde gouwen. Daaronder vielen de gouwen Salland en Twente. Het gebied van de graafschap Bentheim hoorde toen ook bij de gouw Twente. Na de gouwen ontstonden de marken. In de marke Notter en Zuna is het oostelijke deel van Nijverdal gegroeid. Alleen dat deel ligt in Twente. Dat maakt de gemeente Hellendoorn echter geen Twentse gemeente.

Sallandse Heuvels in Twente

Theo Leoné

Waar mensen grenzen trekken, worden de bakens verzet. Zoals Danzig van Duitsland in Polen kwam en Griekse kuststeden Turks werden, ligt de Sallandse Heuvelrug tegenwoordig grotendeels in Twente.

Eind jaren zestig bestond enthousiasme om van Twente een zelfstandige provincie te maken. Een groep van 22 gemeenten sloeg de handen ineen en versterkte hun samenwerking binnen de Gewestraad Twente. Tot de deelnemers behoorde ook de Gelderse op Twente gerichte gemeente Neede. Uiteindelijk zette Zwolle de voet dwars. Had de rest van Overijssel wel voldoende levensvatbaarheid? Tot onthutsing van de Gewestraad zag Den Haag onder druk van de Zwolse sentimenten af van de geplande bestuurlijke vernieuwing, waarvan de provincies Rijnmond en Twente de voorlopers zouden zijn.

Opvolger van de Gewestraad Twente werd in afgeslankte vorm de Regio Twente, een van de zeven stadsregio's in Nederland. Via de veertien gemeenten van de Regio Twente – de streek breidde zich in noordelijke en oostelijke richting uit – ontstond samenwerkingsverband SamenTwente: koepel boven de organisaties GGD Twente, Veilig Thuis Twente (VTT) en Organisatie voor Zorg en Jeugdhulp in Twente (OZJT), Twentse Koers, Samen14 en Kennispunt Twente.

Geen Buursink maar Bergsma

In het artikel over Johan Buursink in 't Inschrien 2022-4 dienen twee beweringen rechtgezet te worden.

- Pagina 9.
Hoewel al vroeg journalistiek actief, heeft Buursink niet al op veertienjarige leeftijd in de DrieMaandelijkske Bladen gepubliceerd. De initialen J.B. in de jaargang 1922 behoren toe aan hoofdredacteur dr. J. Bergsma.
- Pagina 14.
De telefoongesprekken in de streektaal, die Buursink soms stiekem opnam, staan (uiteraard) niet online bij de Twentse Taalbank.

Bron van inspiratie

Beste lezers,

Toespraken en lezingen, ik heb inmiddels al vele mogen houden. Je bent elke keer toch wel een beetje gespannen en je hoopt dat de woorden aansluiten bij je publiek. Zo'n 25 eeuwen geleden ontwikkelde in Athene een groep wijze, geleerde mannen de techniek van het redevoeren. Door de eeuwen heen hebben redevoeringen gesproken vanuit verschillende doeleinden en in alle mogelijke verschijningsvormen, aangetoond hoe het gesproken woord macht heeft over de gedachte. Steeds weer hebben sprekers mensen geschokt, geprikkeld en geïnspireerd, en daarmee hun gedachten en hun daden beïnvloed. Redevoeringen gaven mensen verstrooiing, troost en kracht, omwentelingen, volksoptanden, vrede, oorlogen en brachten gerechtigheid en onderdrukking. Sinds de oprichting van onze vereniging zijn vele belangrijke redevoeringen gehouden.

Wat kunnen we van redevoeringen leren? De mens voert permanent strijd om ideeën. Helaas wel vaak gekoppeld aan het veroveren en behouden van macht over andere mensen. Volgens mij kunnen redevoeringen juist een bron van inspiratie zijn. Wezenlijke verandering komt immers vooral tot stand door uitgesproken en bevlogen idealisme. Bedenk voordat je gaat spreken of het een verbetering van de stilte is.

“Deze bond beoogt u tot goede strijders te maken, strijders voor waarheid, vrijheid en recht. Ieder uwer op zichzelf kan niet veel: maar allen tezamen zijt gij een groote macht, mits gij u maar organiseert, mits gij slechts één weg uitgaat, een weg aangewezen door beproefde leiders, die gij zelf daartoe uit Uw midden kiest. Drie belangen zijn er, die door dezen Bond zeker gehandhaafd en bevorderd zullen worden: ten eerste uwe godsdienstige belangen, waarmede die der zedelijke gelijke tred houden. Ten tweede uwe stoffelijke belangen en ten derde uwe rechtsbelangen.”

Deze toespraak is afkomstig van kapelaan Ariëns, uitgesproken tijdens de oprichting van de rk

Nieuws van Patrick uit
Oudheidkamer Twente

Twentse Fabrieksarbeidersbond op 14 januari 1891. Iets eerder dan de oprichtingsdatum van de Oudheidkamer Twente. Deze rede is voor veel Twentse katholieken een belangrijke inspiratiebron geweest. Een tijd waarin sociale thema's zoals woon- en arbeidsomstandigheden, vrouwen- en kinderarbeid, lonen en werkloosheid belangrijk waren. Ariëns zette zich zeer actief in voor de arbeiders, maar week op enige punten van de katholieke sociale leer af. Zo pleitte hij niet in de eerste plaats voor overheidssteun voor de arbeiders maar voor de lotsverbetering van arbeiders via zowel arbeidersorganisaties als vakbonden. Ariëns kan met recht beschouwd worden als de grondlegger van de katholieke arbeidersorganisaties omdat hij de eerste was die ze in de praktijk bracht.

Een redevoering die voor mij een inspiratie is betreft die van de voormalige Amerikaanse president Obama. “Well, I say to them tonight, there is not a liberal America and a conservative America — there is the United States of America. There is not a black America and a white America and Latino America and Asian America — there's the United States of America.” Deze speech uit 2004, uitgesproken tijdens de Nationale Conventie van de Democraten, vind ik indrukwekkend. Een toespraak die door velen in de VS wordt gezien als het moment waarop Obama zich als toekomstig leider aan het Amerikaanse volk presenteerde.

Is de tijd van de indrukwekkende redevoering voorbij? Af en toe krijg ik dat gevoel wel. Steeds vaker zijn onze leiders slechts managers en niet de visionairs die we als samenleving nodig hebben. In een tijd waarin we van de ene crisis naar de andere gaan kunnen we visionaire leiders goed gebruiken. Ik wens ons die leiders toe. Tot die tijd wens ik u veel plezier met de zoektocht naar die redevoering die u uitdaagt en inspireert opdat u anderen weet te prikkelen om ze in beweging te krijgen. Meer wij en minder ik.

Good goan.

Nieuw in de boekenkast

Marcel Mentink

.....

Het voorjaar lonkt weer. Tijd om, als het even kan, met een goed boek in het voorjaarszonnetje te gaan zitten. Ook de afgelopen periode zijn er weer de nodige interessante boeken over Twente en de Twentenaren verschenen. Veel leesplezier.

Martijn Horst: Landgoederen van Textiel. Aan de slag met de landgoederenzone rondom Enschede

Dalfsen: Landschap Overijssel, 2023 | 190 pag. | € 38,95

Bij Landschap Overijssel hebben ze negen Landgoederen van Textiel in beheer. Allemaal landgoederen die oorspronkelijk een Twentse textielfabrikant als eigenaar hadden en tussen 1880 en 1930 zijn aangelegd: de hoogtijperiode van de Twentse textielindustrie. Veel bomen van toen zijn aan het eind van hun levensduur. Tijd voor herinrichting. Maar hoe? Dit boek geeft daartoe een eerste aanzet.

Hennie Engelbertink en Aloys Engelbertink: Marke Lemselo

Uitgave in eigen beheer, 2022. | 335 p. | € 35,-
Na de soortgelijke boeken over de marken Rossum en Volthe, nu een uitgebreid werk over de geschiedenis van de marke Lemselo. Daarmee is de trilogie voltooid van de uit deze drie marken bestaande parochie Rossum.

Martin Thiehatten: Oud Borne in veertig verhalen

Borne: Heemkunde Borne, 2022 | ISBN: 9789 4643 7569 5 | 149 pag. | € 25,00

In dit werk worden situaties uit het verleden van Borne vastgelegd en voorzien van details en anekdotes. Zowel de panden als hun bewoners komen in dit boek aan bod.

Gijs Eijsink: Wegdammers III. Verhalen en interviews over Hengevelde en omstreken tussen 1945 en nu

Hengelo: Gijs Eijsink 2022 | ISBN: 9789 0822 2359 0 | 384 pag. | € 25,00

Gebundelde verhalen, interviews en reportages die de auteur als medewerker van de website Wegdam Nieuws in de afgelopen zes jaren heeft gemaakt. Over de grote gezinnen, de cafés van toen en

uiteraard de zomerfeesten. In 2012 verscheen al een bundel onder de noemer Wegdammers I en in 2016 volgde de bundel Wegdammers II.

J.H.A. Poorthuis en J.A. Ensing: Tichelwaerk. Steenbakkerijen in de gemeente Losser

Uitgave in eigen beheer, 2022 | € 22,95

Het boek beschrijft de geschiedenis van steenfabriek De Werklust in Losser en ook van de ruim 20 andere kleine steenfabriekjes die Losser in het verleden rijk was, kleine veldovens die vaak bij boerderijen op kleileemrijke grond gebouwd werden.

Lies Koster: Stolpersteine in Oldenzaal

Oldenzaal: Stichting Stolpersteine Oldenzaal, 2022 | 63 pag. | € 5,00

Een boekje met toepasselijke zwarte kافت over de mensen achter de 63 Stolpersteine in Oldenzaal. Inclusief duidelijke plattegrond met de locaties van de struikelstenen.

N.V. Bierbrouwerij De Klok

Enschede: Stichting Historische Sociëteit
Enschede-Lonneker, 2022 | herdruk | € 29,50
In 2022 was het 100 jaar geleden dat men begon met het brouwen van Grolsch Bier in Enschede. Ter gelegenheid daarvan heeft Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker een herdruk van een fotoboek uit 1942 uitgebracht.

Ria Hartgerink-Termathe: Over de grens

Buurse: Heemkundegroep Arfgood Buurse, 2022
| 214 pag.

Oorlogsverhalen uit Buurse op basis van interviews met ooggetuigen die in veel gevallen familiebanden hadden binnen het gebied Buurse, Alstätte en Lünten.

Jenny en Herman Hoolt: Het papieren verzet. De verzetsactiviteiten van onze ouders 1940-1945

Utrecht: Probook, 2022 | ISBN: 9789 4933 0335 5 | 167 pag. | € 22,50

Het verhaal van Frits Hoolt en zijn vrouw die door het uitgeven en drukken van illegale kranten (o.a. 'De vrije journalist') en andere geschriften tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hengelo in verzet kwamen. Hij werd gearresteerd en verbleef in het Oranjehotel te Scheveningen, later in een tuchthuis in Duitsland. Veel brieven die hij aan zijn vrouw schreef zijn bewaard gebleven.

Dinand Webbink: Hellendoorn van A tot Z

Hellendoorn: Uitgeverij 'n Boaken, 2022 | ISBN: 9789 0762 7246 7 | 144 pag. | € 14,50
De auteur neemt de lezer mee op een cultuur-historische ontdekkingsreis naar plaatsen in de gemeente Hellendoorn, die zelfs de eigen bewoners nauwelijks kennen of waarvan ze de historische achtergronden niet weten.

'Hellendoorn van A tot Z' verschijnt ter gelegenheid van het 30-jarig bestaan van de Historische Kring Hellendoorn-Nijverdal, het 25-jarig jubileum van Uitgeverij 'n Boaken en de ingebruikneming van het historisch centrum 'd Oale Pastorie op zaterdag 8 oktober 2022. Tevens begeleidt deze publicatie de gelijknamige tentoonstelling in d'Oale Pastorie vanaf 8 oktober 2022.

Gerard Droste (Klei Gerrit): Verweern

Enschede: De Oare útjouwerij, 2022 | ISBN: 9789 0716 1075 2 | 56 pag. | € 15,00

Droste heeft al meer dichtbundels op zijn naam staan. Alle geschreven in het Twents van zijn geboortestreek: Tubbergen. Ook nu zijn het weer (korte) overwegingen, mijmeringen, verwonderingen en dingen van alle dag. Met woordenlijstje.

Girbe Buist - Antonius Böing: Nedersaksisch heeft er een woord voor - Niedersächsisch hat ein Wort dafür

Borken-Winterswijk: Stichting Achterhoek-Westmünsterland, 2022 | ISBN: 9783 9374 3269 4 | 59 pag. | € 4,99

Voor dit project zijn woorden uit vier Nedersaksische streektaalen verzameld, die het Hoogduits en Algemeen Beschaafd Nederlands niet kennen. Het gaat hier om woorden uit het Drents, Twents, Achterhoeks en het West-Münsterlands. Regionale streektaalorganisaties hebben uit deze verzameling twintig leuke woorden geselecteerd en deze zijn door vier lokale kunstenaars gevisualiseerd in een cartoon. Beeld en tekst zijn tenslotte verwerkt in een reizende expositie en een begeleidende brochure. De tentoonstelling zal de komende jaren reizen door het Nederlands-Duitse grensgebied.

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherv van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherv af als zomaar een scherv. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.

OKT huis Stroinksbleekweg 12b, 7523ZL Enschede
T 053-4787447 **E** info@oudheidkamertwente.nl

*Vereniging Oudheidkamer
Twente*

